

מיכאל ארפא – גיבור תרבות עברי

פרופ' מיכאל ארפא ז"ל

אקדמאיים גבוהים בניו-יורק, ביניהם האנטר קולג', ישיבה יוניברסיטי, וכגולת כותרת – באוניברסיטת ניו-יורק היוקרתי.

נאמנותו של פרופסור ארפא לעקרונות התחייה העברית התבטאה במידה רבה בכמה מפרקי חייו רבי-הפעולה. הוא הקדיש מאמץ רב למפעלות הסמינריונים להכשרת מורים של התנועה הקיבוצית בארץ-ישראל, ועל אף אכזבתו ממ-הלכיה של המנהיגות הציונית בגולה ושל

ממשלות ישראל השונות – פעל במסירות למען הרעיונות של מימוש חזון הציונות הגדולה, בכל שטחי ארץ-ישראל.

מיכאל ארפא היה בראש ובראשונה ידיד יקר וחכם, ממש פלא-יועץ, איש של תושייה מנהלית, שהקפיד להקדיש את כל האמצעים שעמדו לרשות פעולתו מתוך צניעות ועבודה רצופת אהבה לערכי התרבות היהודית והעברית. ממשיכיו בקרן ישראל מייץ נושאים באחריות גדולה להמשך התנופה והתעוזה של מיכאל ארפא, ויש סיבה להנחה, כי אמנם מורשתו של מיכאל ארפא תישמר ותגביר חיילים.

יהי זכרו ברוך.

משה שמיר

בחודש סיוון, זה לא כבר, הגיעתנו מניו-יורק הידיעה המרה על פטירתו של פרופסור מיכאל ארפא. לאחר למעלה מחצי מאה שנים של פעילות נמרצת ומסורה למען התרבות והספרות העברית, בישראל ובגולה, נעקר מנופה של העשייה העברית-הציונית אחד הערניים ומעודדי הצמיחה החשובים ביותר בגורם לה האמריקאית, בתחום היצירה העברית.

עד יומו האחרון פעל הפרופסור ארפא כיושב ראש קרן ישראל מייץ, וב-

תפקידו זה יזם, קידם, עודד וערך סדרה חשובה של מפעלים ספרותיים, שהגיעו להגשמתם בישראל על-ידי אנשי ספר עבריים. בין האוספים החשובים שהיה מעורב בהוצאתם לאור היו כרכים מנוקדים, מלווי מבואות, הערות ופירושים של שירת אברהם אבן-עזרא והגותו במקרא ובחכמת ישראל, כמרגם כרכים מנוקדים של סיפורי מ.י. ברדיצ'בסקי ומאמריו, ובאחרונה שני כרכים הכוללים את כל כתבי ל.א. אריאלי, איש העלייה השנייה, מספר ומחזאי מחונן מחוגו של י.ח. ברנר.

את רוב שנותיו, עוד בטרם נבחר לעמוד בראש קרן ישראל מייץ, הקדיש פרופסור מיכאל ארפא להעמדת קהל תלמידים גדול לתחומי המחקר, העיון והלימוד בכל ענפי הספרות העברית. הוא הרביץ את תורת הספרות העברית במוסדות

על מיכאל ארפא: זיכרונותי כתלמיד ורע

קדומות של ההיסטוריה והגורל הלאומי היהודי מימי קדם עד היום – היטב הבנו גם כי הקביעה של "מה שהיה הוא שיהיה" – אינה תקפה. אין ה"המשך" אך חזרה על העבר.

תורה ונבואה

שנים אחר כך הקדיש מיכאל ארפא, בנדיבות אופיינית, עתים ארוכות מזמנו בייעוץ לרעייתי, יעל שרן, אשר שימשה כמוֹרָה לילדי ישראל בכיתות ג'–ד' בבניס יהודי ב"ברונקס". חשוב היה בעיניו כי הילדים יתוודעו מקטנות אל רזי מבנה הספרים וכוונותיהם ופירושיהם, ואט אט יחוו בו כבתוך שלהם. בראייתו החיה, נגלה למוֹרָה הצעירה, ולתלמידיה אחר כך, ההיגיון הפנימי של מבנה ספרי הקודש, הפרוש בפני הקורא במלאכת מחשבת מרתקת. החיפוש המתמיד אחר תשובות לשאלות כמו "מדוע נושא מסוים מוזכר 7 פעמים?" או, "במה משַׁרְתַּ עַד זֶה או אחר את תוכנית-העל (של האל)?" ריתק וחייד את המחשבה הרכה, והעשיר את המורה. כך נהיו סיפורי האבות לחלק חיוני ואינטגרלי מזהותם של התלמידים כיהודים.

בשורתו של ארפא, שלא הוכרזה בקול ענות גבורה אלא נרמזה בהערותיו ובשיחות פרטיות בלבד, היתה כי לא **נסתלקה נבואה מישראל**, כדעת רבים אז ועתה. לדעתו, גדולי הסופרים מכל הדורות, ודורנו בכללם, נשאו על שפתיהם את חזון הגאולה הלאומית של עם ישראל. הם הם אשר המשיכו את מסורת הנביאים ורוחם, ועשו זאת באותה שפה עברית אשר בפי האבות, מאברהם ועד הלום. ארפא האמין שהספרות העברית האותנטית היא חוליה בשרשרת ההיסטורית של עם ישראל, ואין לראותה כנטע שצמח רק לאחר "ניתוק הקשר", כביכול, שבין היוצר הישראלי לאלוהיו.

היסטוריונים וחוקרי יהדות וספרות שמושבם בירושלים, העלו תפישה דומה, ובכללם **יצחק בער**, **יחזקאל קויפמן**, **שמעון הלקין** ואחרים. מיכאל ארפא החשיב את עצמו, במידה מסוימת, לתלמידם של האישים הללו. ואנוכי, כצעיר הבונה את תודעת הזהות שלו, החשבתי עצמי כמי שקיבל את האבוקה מידי מיכאל ארפא, ושמו נחרט בלבי כחוליה בשרשרת מקבלי המסורת, ככתוב בדברי הפתיחה לפרקי אבות. תפישתו של ארפא היתה, אפוא, לא של שבר וקרע בין הדורות, חרף החורבן וההתבלבלות המרחיקה לכת שהקיפו המונים מבית ישראל, אלא של המשכיות היסטורית. אמנם, לא סומא היה לנעשה סביבו. הוא לא התעלם מן התהום שנפערה בין יהודים ששייכו עצמם ל"ארץ היהודים" לבין אלה שהתמוגגו, לדעתם, עם סביבתם הלא-יהודית. אולם חרף הביקורת החריפה על הנעשה בעולם היהודי בכללו, ועל הגילויים האנטי-לאומיים ההולכים ומתרבים בספרות העברית עצמה, לא הרפה מאמונתו ודבקו בהמשכיות ההיסטורית, התרבותית והלאומית, של העם היהודי וספרותו העברית.

בשנים 1949 עד 1952, כתלמיד לתואר ראשון ב"אוניברסיטת ישיבה" בניו-יורק, ישבתי שלוש שנים ומחצה על ספסל הלימודים בשיעורי עברית וספרות עברית תחת שרביטו של מיכאל ארפא. אחרי שפירט והרצה והסביר את כללי הדקדוק בתכלית הבהירות והארגון הלוגי והפילולוגי כנדרש, עבר ארפא לאוצרות הספרות החדשה, כשבמרכזם מאמריו של **אחד-העם**, שירת **ביאליק**, **טשרניחובסקי**, **למדן וש. שלום**, והסיפורת של **מנדלי פרוץ**, **בארון**, **ברש**, **עגנון** והזו. יחדיו תהינו על משמעות מעשהו של יצחק קומר **בתמול שלשום** של עגנון, הצובע על עורו של הכלב בֶּלֶק את המילים "כלב משוגע", הרגשנו שותפים למדורות בלילות מסדה של הפליט של למדן בשירו הגדול **מסדה**, ונועקנו על הטבח שערכו ה"הייִדִּמָּאקיס" בסיפורו של ברש, ששמו פרח מזיכרוני... אנו שם, וברקע, מחוץ לבניין האוניברסיטה, רעש מחריש-אוזניים של רכבות ניו-יורק, המשייטות ברחוב אמסטרדם פינת רחוב 186.

עולם חדש

בן 30 היה אז (1949) מיכאל ארפא, ואנוכי בן 17. עד כניסתו של ארפא אל חיינו, לא הכרנו, אנוכי ומרבית בני-כיתתי, כתובים עבריים שאינם מִקְתְּבֵי הקודש, התנ"ך והתלמוד. ארפא פתח לנו צוהר רחב וחדש אל הספרות העברית המודרנית.

לא בכדי הנני מדגיש היבט זה. הספרות העברית החדשנית הביאה אל חיינו חוויית יהדות לאומית-תרבותית-דתית, בבואה של חי עִמּוֹ במציאות משתנה. התברר לנו שהיות יהודי אינו נדון רק בסורא ופומבדיתא, אף לא בכיכר המתמלאת מים לעיני אברהם אבינו. אף שדבר מן העולם היהודי הישן לא נשלל, חס וחלילה, מהר מאוד גלשו נושאי השיחות בינינו, התלמידים, ונסבו מהערות ראש הישיבה לגבי ה"בלאט" שנלמד באותו יום, אל דברי ההגות של אחד-העם, משמעות הסמלים של עגנון, ההעפלה המתגברת חרף ניסיון יהודי אירופה הקומוניסטי/המתבוללים שלא להתעקש (לשווא, לגירסתם) להגיע לפסגת שאיפתם במרומי מסדה, כדימויו של למדן.

אותו צוהר, אותו אשנב אל תוך העולם היהודי והציוני של ימינו, פתח ארפא בפני תלמידיו מתוך עמדתו האותנטית האישית, אותה הקפיד לנסח במילים קצובות בלבד. גם מחוץ לכותלי הכיתה, גם בשיחות במשרדו שנמשכו שעות ארוכות, הביא אותנו, בדרכו השקולה, להבין כי נפל דבר: מכאן ואילך לא ינהג העולם כמנהגו כבימים ימימה; גורשנו מגִּרְהֵדֵן שבהווה של תחום בית-המדרש המסורתי (כפי שכתב ביאליק בשיריו ואנו חוינו על בשרנו כחווייה "חדשה"). חזון נביאינו מתגשם והולך לנגד עינינו, ואין אנו יכולים לחיות את חיינו ב"כאילו", כאילו מתרחשים הדברים בחלום בלתי-מוחשי. אף שקיבלנו והבנו שאין העידן שלנו אלא המשכן של תקופות

המשכיות כיצד?

השקפת המשכיות של ארפא התבטאה, קודם לכן, בתחום האידיאיה היסטורי שבמרכזו ציון, גאולת העם היהודי מגלותו, ושוב למולדתו. אבל רואה אני בכתביו המועטים היבט נוסף. בשעה זו של היזכרות וחיבור אל דמותו, מעיין אני באחד ממאמריו, שהוא כתב לקראת יום הולדתו ה-75 של הסופר העברי **דניאל פרסקי**, תושב ארה"ב. טרם פורסם המאמר הלך פרסקי לעולמו, ועל כורחו הסב אותו ממאמר איחולים למאמר זיכרון ("דניאל פרסקי בדורותיו", מ.א., הדואר, גיליון כ"ז, תשכ"ב). אין הקורא יכול אלא להתפעל מסגנונו העברי, שהיה פטור כמעט לחלוטין מהשפעות אירופיות, ואנגלית בכללן, ולתהות על מבנה המשפט ועל ניסוח המושגים, הנאמנים למקורות ישראל הקלאסיים. וזאת שעה שהאיש נולד, גדל והתחנך בניריווק רבתי ועל ברכי שפתה האנגלית, ובישראל שהה אך מעט: שנה אחת, 1965-1966, לימד בסמינר 'אורנים', ולאחריה הקפיד לבקר בישראל אחת לשנה לערך. שפתו העברית הצרופה נוצקה בו דרך לימוד מקורות ישראל והתעמקות בכתבי הסופרים והמשוררים האהובים עליו, אותם לימד והעביר גם לנו. מאמריו שימרו את הסגנון העברי אותו ינק ממקורות אותנטיים, ותיקים כחדשים.

במאמר זה לזכרו של פרסקי המונח לפני, מביע מיכאל את תפישתו לגבי התופעה שהיא מופלאה ואומללה בעת ובעונה אחת – "הספרות העברית באמריקה". סופרי העברית בארה"ב של שנות ה-50 וה-60, סברו כי יחד עם שאר כלי הישרדותו של העם על אדמת נכר, ניתן יהיה לטפח גם ספרות עברית בגולת אמריקה. לדעת ארפא – וכך גם משפט המציאות – כל מאמציהם של סופרי העברית (והידיש) בני דור המהגרים מאירופה "היהודית" לארה"ב, יגיעו לקצם וייתמו לאחר הסתלקותם מן העולם. ממשכיהם, מנותקים מאדמת מולדת ומן העם בארץ ישראל – לא יוכלו להמשיך לצמוח עם השפה (פרט לתופעת "היורדים", שהיא תופעת מהגרים מובהקת וגם לה אין יורשים בני דור המשך).

לימים, כאשר התרבו כתיבהם של סופרי ישראל החוזים אבדון לציונות, והם החלו רוקמים חיי גיבוריהם מחוטי הניחילים היהודי והשנאה העצמית היהודית – ידע ארפא לזהות את וז'בריס על-פי דרכו. פרשה סבוכה זו, וזיקתה להשקפתו על המשכיות ההיסטורית, תידון במקום אחר.

ארפא וקויפמן, ואנוכי הקטן בינותם

ב-1952, עם בואי לשנת לימודים ארצה, אפשרו לי שנות עם ארפא להרגיש כבתוך שלי, עתה, בהיותי תלמיד ב'סמינר למורים מן הגולה' מטעם הסוכנות היהודית. למולי זכיתי גם ללמוד מקרא ופרקים בחקר המקרא באוניברסיטה העברית אצל **יחזקאל קויפמן** ואחרים, ועם שובי לארה"ב ביולי 1953, שימש ספרו של קויפמן, **גולה ונכר**, מוקד לשיחות אינספור עם ארפא. יצירת מופת זו העניקה לי מעין כוכב צפון, שהנחה והאיר את דרכי מאז בכל הנוגע להבנת המציאות ההיסטורית, התרבותית והלאומית של העם היהודי. חרף הביקורת וההשגות שהיו למיכאל ארפא על היבטים שונים של תורת קויפמן, דווקא לימודי אצלו הכשירוני לקרוא ולהבין, במקצת לפחות, את דברי קויפמן, אשר היום כמעט אבדו ונכחדו מארון הספרים העברי.

ארפא כתב חיבור גדול על דעותיו של קויפמן, אך לא זכיתי לראותו. חיבור זה על המשמעות של "גולה ונכר", מונח במגרות שולחנו של מורי-ידי המנוח, יחד עם חיבורים נוספים (כמו עבודת הדוקטור של ארפא על הספר **אמונה רמה** של **אברהם אבן דאוד**, חיבור ביקורת נוסף על הספרות העברית המודרנית, שנקודת-המוצא שלו היתה כתביו של **יצחק שנהר**, ואחרים). אין לדעת מה יעלה בגורלם ומניין תבוא הגאולה ליצירות אלו, אם בכלל, כי המחבר לא השלימם ולא הכינם לפרסום.

ציונות מן הגולה

מיכאל ארפא דבק כל חייו בציונות, אך חי את חייו בגולה למרות רצונו העז לשבת בישראל. לא נעמוד כאן על הרקע המשפחתי והאישי שהביא לכך. תחת זאת נביא מדברי ארפא עצמו, שכתב ב-1962 על ידיו דניאל פרסקי, והוא בן 42 באותה עת:

...הסתירה התהומית ביותר, סתירת הסתירות בחייו [של פרסקי] היא עצם שיבתו והשתהותו באמריקה. ...מי שהלך שבי אחרי הספרות העברית, כל שכן אם שאף לכתר-סופרים שלה, ממילא נעקר ממכורתו והלך לתקוע יתד בבירתה הרוחנית... אדם כמו פרסקי... היאך "הצליח" דווקא אדם כמותו שלא להשתקע במולדת העברית? ...כבר הוכיח מי שהוכיח שכל תופעה אנושית מתהווה על-ידי זימון גורמים שונים שנצטרפו לעניין אחד, ולפעמים קשה להצביע על הגורם המניע האחד שבלעדיו מתפרדת כל החבילה...

לעניות דעתי, קטע זה, ואולי חלק נכבד מכלל המאמר, הוא התייחסות אישית של המחבר לעצמו. לגבי פרסקי מצא מיכאל תשובה חלקית לשאלת העלייה והישיבה בארץ, אך לגבי עצמו לא הביא תשובה בכתובים. גם מי שסבורים שיש בידם משום יסוד לתשובה, לא יוכלו להצביע על הגורם המניע, המסביר את "שאלת השתהותו" של מיכאל ארפא בארה"ב. "עקב" היה "לספרות העברית", במקביל לכינוי "עבד לעברית" בו כינה דניאל פרסקי את עצמו. עם כל מאמציו הבלתי-נלאים של ארפא למען קידום הספרות העברית בישראל, הוא נשאר כל ימיו בארה"ב, עד אשר שוב לא יכול היה לאסוף עצמו ולהגיע לארץ כיסופיו. בדיוק בעניין זה כתב, בהמשך מאמרו על פרסקי, דברים המתארים את מחשבתו לגבי מצבו שלו (ויש לזכור כי ארפא נולד בארה"ב, אך לא פרסקי):

...יהודי יליד-אמריקה [!] שהתקשר בשפה העברית והשתעבד לה עד כדי צורך נפשי לבטא את גורלו ההיסטורי-לאומי של עם ישראל, שהוא בדרך למולדת העברית, ולא חשוב אם יגיע לשם במוקדם או במאוחר, או יאסוף נפשו בטרם יגיע אל מחוז חפצו, במהותו הנפשית אדם כזה כבר אינו אמריקני: הוא אדם מישראל.

רק מי שהיה, בישותו השלמה ובמהותו, אדם מישראל ולא בן עם אחר אפילו בקורטוב מזערי של נפשו, יכול היה ללמד רבים מתלמידיו להיות כך, כפי שאכן עשה מיכאל ארפא לאורך כל שנות עבודתו הארוכות בארה"ב בהוראת העברית וספרותה.

יהי זכרו ברוך.

שלמה שרן